

Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету

Маслійчук В. Л. Межі й безмежжя української біографістики (кілька міркувань) // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харківський історіографічний збірник. – Харків: НМЦ “СД”, 2003. – Вип. 6. – С. 33 – 41.

При використанні матеріалів статті обов’язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов’язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов’язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

МЕЖІ Й БЕЗМЕЖЖЯ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ (кілька міркувань)

Біографістика, біографіка, біографічний метод — слова та вирази, що наповнені одним змістом — дослідження життя окремої людини, все частіше входять у мову дослідника гуманітарного циклу, все частіше влітаються у вир дискусій і, здається, сказати щось надто нове не вийде, тим більше, з огляду на останні детальні українські публікації [5; 34].

Пропонована стаття ніяк не претендує на всеохопливу оцінку написання біографії в Україні, у минулому та тепер, навряд чи знадобиться шанувальникам бібліографічних посилань — це радше роздум, шкіц, спроба поглянути на минуле й перспективу літературного жанру, чи не найповніше пов'язаного з історією як такою.

Неісторичної біографії не існує, всяка біографія є історичною, бо веде оповідь про людину в минулому. Паневно, інша річ — хто на ту біографію заслуговує та хто (і з яких спонук) ту біографію пише.

Питання взаємозв'язку історика й біографа достатньо давнє, тривалий час біографія та історія — невід'ємні. Інституціоналізація історичної науки XVIII–XIX ст. поставила низку перепон для ролі біографії в історії, як і ролі особи в історичному процесі. І такий палкий прихильник «ідеальної історії», як Дж. Коллінгвуд [14, с. 390], і навіть соціальні історики XX ст. вперто, цілеспрямовано заперечували значення окремої біографії для дослідження історії [7, с. 5–8].

Особисте ставлення до героя, отой «суб'єктивізм», якого прагнула повсякчас уникнути «об'єктивна» наука, набуває у біографа надзвичайних об'ємів. Ворог, до якого поставитися з симпатією, може перетворитися на приятеля [29, с. 395]. Крім того, пишучи біографію, історик потрапляє в пастку домислу. Знаючи поточні події, історик доточує їх до біографії. Прикладом може слугувати монографія відомого радянського історика Б. Поршнєва, присвячена Ж. Мельє [33], — мислителю, про якого збереглося кілька документів та літературний «Заповіт». Але Мельє постає видатним діячем сучасної йому доби, особи в суспільстві із впливом на суспільство [1, с. 347]. Себто за браком даних можна приписати герою участь у подіях, сучасних йому, висвітлити життя людини поза історичним тлом не випадом. Життя, втиснуте в часи суспільних трансформацій, повинне боротися, рятуватися, терпіти, але обов'язково бути причетним до тих змін.

Разом з тим від біографа вимагають і потребують щирості й правди. Старий принцип, висловлений істориком Л. фон Ранке, «як воно було

насправді» необхідний зараз для «справжнього» біографа як ніщо інше. А. Моруа задавав цілком доречне питання: «Пошуки історичної правди справа науковця, пошуки засобів зображення особи — швидше справа художника: чи можливо сумістити ці дві речі?» [29, с. 412].

Вивчення біографії як виду творчості, як літературного жанру, невіддільне від літературознавства, хоча, за великим рахунком, можна посперечатися, чи це є сама історіографія тим же літературознавством. Саме тут український історик та історіограф виявляється безпорадним у багатьох питаннях — наслідок трагедії роз'єднання історичних та філологічних наук. Незнання термінів і методів лінгвістики та літературознавства після лінгвістичного перевороту середини ХХ ст., аналізу тексту, що залишив після себе герой чи його біографи, значно звужує студії над біографічними творами. До сьогодні немає істотного дослідження з історії української біографістики.

* * *

Насамперед, найважливішою рисою біографії і біографічного жанру є те, що всякий причетний до творення й прочитання, вислуховування біографії ототожнює себе з «героєм» біографічної оповіді, шукає в ньому ознак, характерних і для себе. Біографія — перфоманс, вистава, у якій задіяні і «герой», і «біограф», і читач.

Висвітлення біографій виникло на зорі людства, для задоволення одного з найдавніших соціальних «інстинктів» — меморіального. Люди намагаються передати нащадкам пам'ять про тих, хто виокремився з маси, хто захопив сучасників і може викликати допитливість та інтерес наступних генерацій [38, с. 19]. Біографічне оповідання має коріння з «доісторичних часів» — часу міфології та архаїчних відносин. Життєпис характерний для більшості фольклорних зображень (Тезей, Геракл чи Ілля Муромець). Фольклорна традиція якомога *детальніше* описує життя героя від народження до смерті. Власне, цікавим є саме усвідомлення «героя», особи, що заслуговує на біографію. На думку Ю. Лотмана, всяка культура створює у своїй ідеальній моделі тини людини, чия поведінка визначена системою культурних кодів і тих, які мають свободу вибору своєї моделі поведінки. Саме другі й мають біографії [23, с. 107].

В українському казковому фольклорі, як і в казках багатьох інших народів, чимало «героїв» описується від початку свого життя до досягнення певного статусу, коли поведінка стає стереотипною (згадаймо хоча б відома казку про Котигорощка). Український же епос — передвісник біографічної традиції — зображує переважно якусь вирішальну подію, граничну ситуацію, з описування якої лише частково можна визначити й реконструювати біографію «героя». Не приховуємо, що ушкаємо ширших узагальнень з цього приводу, бо подібні твердження потребують істотних і копітких досліджень. Але проблема переживання і вживання

в образ в українській пісенній творчості, як і осмислення минулого українською традиційною культурою, є надзвичайно актуальною (*див.* постановку проблеми [36]).

Літографія — попередник біографічного жанру в українському випадку має свою традицію й низку візців, найвиразнішим з яких, звичайно, є Києво-Печерський патерик, одна з найпопулярніших книжок українського простолюд [9, с. 105; 12, с. IX–X]. Святі Києво-Печерського патерика — особи, що відокремлюються від загалу, роблять вибір **вчинку там**, де з точки зору загальної норми, вибору немає [*див.* 23, с. 108].

Відображення окремих біографій в історичних творах XI–XVIII ст., панегіричні та генеалогічні писання, літературні пам'ятки — комплекс писань, у яких простежувалося «життя й діла» героя, оточеного ореолом славних і благодійних вчинків, але коло таких героїв «на замовлення» істотно звужене. Зображення їхнього життя **обмежене правилами** викладу, які помітно зменшують наявність переживання й суточності з геросом.

Як такий біографічний жанр в модерному розумінні пов'язаний з просвітницькою оцінкою ролі особи. Секуляризація культури, «Entzauberung der Welt», утвердження раціонального підходу для оцінки минулого, впливає на зміни в біографістиці. Нову біографістику справедливо пов'язують із життєписом Семюеля Джонсона Джеймса Босвелла [39, S. 208], з творами Л. фон Ранке та Т. Карлайля з історії в першій половині XIX ст. [39, S. 209–221].

Українська історіографія кінця XVIII–20-х років XIX ст., зображуючи героїв, **не надто тяжіла** до їхнього життєпису. Власне, набір позитивних та негативних героїв обмежувався низкою осіб, визначених козацькими літописцями та «Історією Русів»: Б. Хмельницький, кілька гетьманів доби Руїни та І. Мазепа. Романтичне світобачення виокремлювало нових героїв — героїв народу, народних переказів і переживань. Український романтик заносить до історичних творів І. Свирговського, С. Наливайка, І. Морозенка, С. Палія, С. Гаркушу, М. Залізняка та І. Гонта [17, с. 202]. Йдеться про те, що стосовно російських та польських державних структур український простолюд, **як ведеться**, схилився перед девіацією, винятком із норми. Розбіжність в уявленні державних структур у народному переказі ставав «геросом», **особою**, що заслуговувала на біографію.

Вважаємо, що українська історична біографістика завдячує своїм початком особі, яка сполучила **талант** тогочасного науковця з емоційним сприйняттям і захопленням викладом. Йдеться про М. І. Костомарова й серію його «Русской истории в жизнеописаниях ее важнейших деятелей». Більшу частину цих «деятелей» становили українські історичні діячі. Свідченням популярності біографій М. Костомарова серед українського загалу є переклад частини цих **життєписів** українською мовою і видання їх на початку XX ст. [16]. Біографічний доробок М. Костомарова найкраще оцінив відомий російський історик В. О. Ключевський: «Мы го-

ворим: это костомаровский Иван Грозный, костомаровский Степья Разин, как говорили: это Иван Грозный Антокольского, это Петр В[еликий] Те и т. п. Мы говорим: пусть патентованные архивариусы лепят из архивной пыли настоящих Грозных, Богданов, Разиных — это трудолюбивые, но мертвые слепки будут украшать археологические музеи, но нам нужны живые образы, и такие образы дает нам К[остомаров]» [13, с. 380].

Викремлення допоміжного для історика біографічно-довідкового напрямку, необхідного для розвитку наук, пов'язане в Україні (як і викремлення інших допоміжних дисциплін) із діяльністю В. Антоновича й «Київської документальної школи». В. Антоновичу, зокрема, належить ідея створення словника історичних діячів України [35, с. 74]. Праця В. Антоновича та О. Левицького «Деятели Юго-Западной Руси» дотепер, на наш погляд, залишається одним з кращих біографічних збірників про українських діячів.

Наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. можна говорити про вдосконалення й розгалуження жанру біографії. Йдеться, насамперед, про суперечки, дискусії, зауваження довкола біографій окремих українських козацьких старшин ХVІІ—ХVІІІ ст. (критика О. Лазаревським книжки Ф. Уманця «Иван Мазена»), створення просопографічних і генеалогічних досліджень про українських діячів згаданої доби (О. Лазаревський, М. Василенко, В. Модзалевський). Можна говорити про традиційні зображення у життєписах визначних осіб тієї доби, яка часто під кутом зору різних ідеологій, підходів, різною методологією використання джерел висвітлювала чільні постаті суперечливого минулого ХVІІ—ХVІІІ ст. (М. Петровський, І. Крип'якевич, Б. Крушицький, О. Оглоблин) (*див.*, зокрема, [21; 22; 6; 25; 19; 20; 30]). Дана тема надзвичайно цікава для окремого дослідження образів представників еліт ХVІІ—ХVІІІ ст. в українській історіографії.

Кінець ХІХ—початок ХХ ст. взагалі вирішальний час для української біографістики: з'являються досить емоційно насичені й фактично невивірнені твори як «Иван Сірко...» Д. І. Яворницького [37], перша істотна біографія Т. Г. Шевченка О. Кониського [15]. Куці й детальні біографічні повідомлення стають необхідною частиною позитивістських історичних досліджень.

Доба суспільних трансформацій, бурхливе зростання національної свідомості, пошук «національних героїв», мислителів та «зрадників» характерно вирізняє час 1917–20-х років ХХ ст. Під новим кутом зору постають старі діячі (М. Кричевський, П. Орлик тощо), а 20-ті роки взагалі вирізняються «модю» на певні історичні постаті — Г. Сковороди [2] та П. Куліша. Саме про другого, вважаємо, створено одну з кращих біографічних робіт «Романи Куліша» В. Петрова [32].

Потреба в новій біографії і привела до появи 1933 р. серії «Жизнь замечательных людей» у Москві, «бо ж на місце застарілого ікопостасу

треба було розставити нові образи» [3, с. 9]. Попри все, ця серія була багато в чому визначальною й для України. Нова доба вносила в історичні твори нових героїв — борців-революціонерів (О. Довбуш, У. Кармелюк, Артем, Є. Бош тощо). Біографія перебувала в тісних лещатах ідеологічного диктату. Хоча слід віддати належне: у радянські часи в Україні українською перекладався все той же всесвітньо відомий белетрист-біограф А. Моруа [26; 27; 28].

У своїх підходах до біографії та героя радянська ідеологія аж ніяк не була одноманітною, свідчення цьому Б. Хмельницький, зацікавлення постаттю якого, як і зміна оцінки його діяльності, припадає на час Другої світової війни та сумнозвісного святкування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією 1954 р. [4, с. 103–108]. Наневши, тут слід відзначити чи не найкращу наукову біографію цього діяча, що належить перу І. П. Криг'якевича [18]. Саме ця біографія є показовою: особа втягується в соціально-економічні й політичні відносини самим істориком. Не слід цю «ваду історика» списати на радянську історичну науку, подібне втягнення людини в суцільні відносини спостерігаємо у великій, ретельній біографії свого предка, гетьмана П. Дорошенка, що написав в еміграції Д. Дорошенко [10].

У радянській час з'являються біографії окремих постатей, з'являються регулярно й часто, хоча за зміною авторів важко простежити зміну підходів щодо Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка чи І. Я. Франка. Так само слід відзначити той факт, що біографія досить вагомо охудожнюється, з'являються художні твори з висвітленням окремих біографій («Марія» — О. Іваненко про М. Вовчок, «Данило Галицький» А. Хижняка, «Святослав» та «Володимир» С. Складенка тощо).

Зміни 1985–1990 рр., переоцінка діяльності відомих радянських діячів, «відкриття» нових чи забутих імен (особливо М. Грушевського, Н. Махна, С. Петлюри, П. Шелеста тощо) — дана доба й до сьогодні дає дихання українській біографістиці: створенню комісії, словників, книжок-некрополів, книжкових серій...

Потік множинностей і перегляду діяльності історичних осіб воістину вражає, але слід сумно зацігувати класика: «Поетів досить — а книжок, щоб читати, катма».

Єдиною справді знаковою і взірцевою книгою з української біографістики за останні роки, поза всяким сумнівом, стала робота Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатагела Кримського» [31]. На жаль, дана робота не була остаточно завершена авторкою, однак є яскравим прикладом поєднання дослідження наукової біографії, українства початку ХХ ст. та гендерних студій. Авторка побачила А. Кримського в дійсно складному світі як людину, а не персоніфіковану мумію.

Навіть такий наш дещо упереджений і купецький огляд української біографістики свідчить про розвиток, зацікавлення і потребу даних

студій. Без біографістики, персонального історичного досвіду українська історія, та й взагалі історія виявиться сухим зібранням непотрібного фактажу. Власне, усякий індивід не просто відчуває зовнішній вплив і довкілля, але інтерпретує й переробляє його [24, с. 61]. Отже, ні історія, ні історіографія неможливі без дослідження індивідуального. Однак — це аксіома.

* * *

У чому ж виявляється вада української біографістики, що обмежує кругозір біографа й історика? Як це не просто виглядає, у вшануванні «видатних» особистостей. При тому критерій «видатності» пов'язаний з успіхами людини на кар'єристичному полі, з її публічністю. Вождь, лідер, полум'яний поет чи інший вагомий культурний діяч стають об'єктом дослідження. Але визнана «видатність» — поняття западто умовне.

Український біограф та історіограф через «видатність» історичних діячів потрапляє в зачароване коло «гри метафор», розуміючи, що в різні часи діяльність одних і тих самих осіб зі зміною політичних кон'юктур оцінюють по-різному. Богдан Хмельницький пережив у своїх біографіях протягом двох століть низку перетворень від «батька вольності» до «особи, випадково винесеної на історичний кін повсталим людом», а звідти до «славного сина українського народу», «борця за возз'єднання» і «національного героя», «вождя національно-визвольної революції». І всяка згадана характеристика визначена не однією біографією цієї постаті, і зі змінами суспільних акцентів мусимо очікувати на нові біографії й визначення. Одне слово, видатна постать.

Саме в отаких нюансах і приховується істотна різниця між істориком і біографом. Історик не може помислити людину поза суспільно-історичним тлом: воно передусє вивченню біографії й тяжіє над нею. Єдине, що може поєднати історика й біографа, — уникнення критерію «видатності». Всяка особа, яка заслуговує на біографію, вже сама по собі є видатною. Хай це буде різник, кравець чи «герой» Визвольної війни, злодій, розбійник чи святоша. Себто українській біографістиці потрібно вирватися із зачарованих меж описування однієї особи під різними кутами зору. У даному разі йдеться про переосмислення українського історичного процесу «знизу», розгляд історії з інших, більш олюднених позицій [41].

Тобто, як це не по-менторськи (хоча на те не маю жодних прав) лушає, слід біографізувати «мовчазну більшість» дрібного дворянина чи кріпака, майстра чи партача, жебрака чи філософа. Знову ж у цьому разі українська історіографія й біографістика істотно відстає від західних істориків, де зацікавлення людиною, історична антропологія давно посіли своє місце в системі знань про минуле. Візьмемо для прикладу хоча б класичну річ Карло Гінзбурга «Сир та черви» про мірошника-філософа

XVI ст. [40] або перекладений російською блискучий твір Паталі Земон-Девис «Повернення Мартена Герра» «про селянський світ» та селянське життя у Лангедоці в тому саме XVI ст. [11].

Пишучи українську історію, досить важко зараз ввести українського читача в коло переживань та клопотів пересічної людини, щоб збагнути суть людини в минулому, відчувти певний зв'язок на рівні особистого досвіду та переживань. То де ж ви, біографи простих людей, які живуть у колах забобонів, народжують, кохають, заробляють і проходять крізь жорна соціальних змін часто трагічніше за будь-якого чільного діяча? Ось воно, безмежжя української біографістики, яке слід використати. Власне, завершити це досить емоційне закінчення статті хотілося б ліричним уривком-цитатою з відомого вірша Б. Брехта «Защитання читача-робітника», того вірша, який П. Загребельний взяв епіграфом до свого в чомусь суголосного нашому закінченню художнього твору «Диво»:

*...Юний Александр завойовав Індію.
Невже сам?
Цезар розбив галлів.
А чи мав коло себе бодай кухаря?
Філіп іспанський плакав,
Коли затопив його флот.
Невже ніхто більше не плакав?
Як багато історій,
Як багато питань.*

Література

1. Акимова А. История и биография//Прометей. — 1966. — Т. 1. — С. 346–353.
2. Багалій Д. І. Український мандрованій філософ Г. С. Сковорода. — Харків: ДВУ, 1926.
3. Белкина А. Замечательные люди//Пушкин. — 1998. — № 5. — С. 9–10.
4. Брайтчевский М. Ю. Присоединение или воссоединение//Национальный вопрос в СССР. Сб. документов. — Мюнхен: Сучасність, 1975. — С. 62–125.
5. Валеvский А. Л. Основание биографики. — К.: Наукова думка, 1993.
6. Василенко М. Павло Полуботок//Гетьмани України. — К., 1994. — С. 159–206.
7. Вильсон А. Биография как история — М.: Наука, 1970.
8. Гладков А. На полях книги Андре Моруа «Тины биографий»//Прометей. — 1968. — Т. 5. — С. 394–413.
9. Грушевський М. С. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. — К.: Либідь, 1993. — Т. 3.
10. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: Огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк: УВАП, 1985.

11. *Дэвис Натали Земон*. Возвращение Мартена Герра. — М.: Прогресс, 1990.
12. *Києво-Печерський патерик*. — К.: Час, 1991.
13. *Ключевский В. О. Н. И. Костомаров*//Собрание сочинений. — Т. VII. — М.: Мысль, 1989. — С. 379–380.
14. *Коллінгвуд Робін Дж.* Ідея історії/Пер. з англ. О. Мокровольський. — К.: Основи, 1996.
15. *Копицький О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя. — К.: Дніпро, 1991.
16. *Костомарів М.* Історія України в життєписях визначніших її діячів/Переложив О. Барвінський. — Львів, 1918.
17. *Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII–середина XIX ст.). — Харків: Основа, 1996.
18. *Крип'якевич І. П.* Богдан Хмельницький. — Вид. 2-е, випр. і доп. — Львів: Світ, 1992.
19. *Крип'якевич І. П.* Остафій Астаматій//Україна. — 1928. — № 6.
20. *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба. — Авсбург: Заграва, 1948.
21. *Лазаревський А. М.* Люди старой Малороссии//Киевская старина. — 1882. — № 1, 3, 8; 1884. — № 1, 5; 1886. — № 1, 7; 1887. — № 6–7, 8.
22. *Лазаревський А. М.* Павел Полуботок (Очерк из истории Малороссии XVIII в.)//Русский архив. — 1880. — № 1.
23. *Лотман Ю. М.* Литературная биография в историко-культурном контексте (к типологическому соотношению текста и личности автора)//Ученые записки Тартусского государственного университета. — Т. 683. — Литература и публицистика: проблемы взаимодействия. Труды по русской и славянской филологии. — С. 106–121.
24. *Мещеркина Е. Ю.* Жизненный путь и биография: преэминентность социологических категорий (анализ зарубежных концепций) //СОЦИС. — 2002. — № 5. — С. 61–68.
25. *Модзалевский В. Л.* Роман Ракушка один из деятелей «Руины». — Чернигов, 1913.
26. *Моруа А.* Байрон: Роман/Пер. з фр. Ю. Калениченка. — К.: Радянський письменник, 1967.
27. *Моруа А.* Олімпію, або життя Віктора Гюго/Пер. з фр. Ю. Калениченка. — К.: Радянський письменник, 1974.
28. *Моруа А.* Прометей, або життя Бальзака/Пер. з фр. П. Воробйова. — К.: Дніпро, 1969.
29. *Моруа А.* Современная биография//Прометей. — 1968. — Т. 5. — С. 394–413.
30. *Оглоблин О.* Люди старої України. — Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959.

31. *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатагела Кримського. — К.: Основи, 1999.
32. *Петров В.* Романи Куліша. — К.: ДВУ, 1930.
33. *Поршнев Б. Ф.* Мелье (1664–1729). — М.: Молодая гвардия, 1964.
34. *Стус Д.* Біографія: суб'єктивізація об'єкта//Київська старовина. — 2002. — № 2 — С. 28–43.
35. *Ульяновський В. І.* Син України (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина)//Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К.: Либідь, 1995.
36. *Химка І.-П.* Історія, християнський світ і традиційна українська культура: спроба ментальної археології//Україна модерна. — 2001. — Ч. 6. — С. 7–24.
37. *Яворницький Д. И.* Иван Дмитриевич Сирко — славный кошевой атаман войска запорожских пизовых козаков. — СПб., 1894.
38. *Ярошевский М. Г.* Биография ученого как науковедческая проблема//Человек науки. — М.: Наука, 1977. — С. 19–57.
39. *Engel Janosi Friedrich.* Von der Biographie im 19 und 20 Jahrhundert /Biographie und Geschichtswissenschaft/Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. — Wien, 1979. — S. 209–241.
40. *Ginsburg Carlo.* The Cheese and the Worms: the Cosmos of Sixteenth-Century Miller. — London, 1980.
41. *Sharpe Jim.* History from Below//New Perspectives on Historical writing (ed. P. Burke). — Oxford, 1992. — P. 24–41.